

Analiza osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika i priručnika hrvatskoga jezika

Marijana Horvat i Milica Mihaljević

Zagreb

Autorice analiziraju neke metalingvističke probleme koji se pojavljuju u temeljnim jezikoslovnim priručnicima i udžbenicima. Ti se problemi pojavljuju na svim jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksikološkoj. U radu se ti problemi prikazuju na primjerima iz udžbenika i priručnika, a autorice nude vlastita rješenja tih problema.

0. Uvod

U kroatističkoj se literaturi (meta)jezični problemi, terminološke nejasnoće i neujednačenosti te proturječna rješenja i tvrdnje pojavljuju na svim jezičnim razinama. Problem je posebno izražen u školskoj praksi te pri sastavljanju testova za natjecanje iz hrvatskoga jezika (obje su autorice već niz godina članice Državnoga povjerenstva za natjecanje iz hrvatskoga jezika). Isti se problemi mogu očekivati i na nacionalnim ispitima. Dodatni su problem materijalne pogrješke koje se često nalaze u školskim udžbenicima i ponavljaju iz izdanja u izdanje. U ovome radu analizirat će se neki problemi uočeni pri recenziranju testova za natjecanje u poznavanju hrvatskoga jezika na četiri jezikoslovne razine, navedeni su u (1).

(1) Fonološka razina

- što znači neutralnost sonanata s obzirom na zvučnost
- treba li se kod glasovnih promjena odrediti redosljed jednačenja po zvučnosti i jednačenja po mjestu tvorbe
- kakav je odnos epenteze i jotacije

- Morfološka razina
- je li *se* kod nepravilnih povratnih glagola čestica ili zamjenica
 - je li *ne pjevam* složeni glagolski oblik; ima li glagolski pridjev trpni padež
 - imaju li *koji* i *što* kao vezna sredstva padež
- Sintaktička razina
- jesu li poredbene rečenice vrsta načinskih rečenica
- Leksikološka razina
- je li leksem nužno punoznačna riječ

0.1. Analizirani korpus

I. Priručnici: gramatike i savjetnik

Priručnik	Kratica
Barić, E. i sur. (1997) <i>Hrvatska gramatika</i> , Zagreb: Školska knjiga.	HG
Barić, E. i sur. (1999) <i>Hrvatski jezični savjetnik</i> , Zagreb: IHJJ, Školske novine i Pergamena.	HJS
Raguž, D. (1997) <i>Praktična hrvatska gramatika</i> , Zagreb: Medicinska naklada.	R
Silić, J. i Pranjaković, I. (2005) <i>Gramatika hrvatskoga jezika</i> , Zagreb: Školska knjiga.	SP
Težak, S. i Babić, S. (2004) <i>Gramatika hrvatskoga jezika — Priručnik za osnovno jezično obrazovanje</i> , Zagreb: Školska knjiga.	TB

II. Osnovnoškolski udžbenici

Udžbenik	Kratica
Diklić, Z. i Janković, B. (2004) <i>Moj hrvatski, udžbenik za 5. razred osnovne škole</i> , Zagreb: Znanje.	DJ
Lugarić, Z. i Koharović, N. (1998) <i>Hrvatski jezik 7, Udžbenik za sedmi razred osnovne škole</i> , Zagreb: Profil.	LK 7
Lugarić, Z. i Koharović, N. (2006) <i>Hrvatski jezik, udžbenik za osmi razred osnovne škole</i> , Zagreb: Profil.	LK 8
Težak, S. i Diklić, Z. (2003) <i>Moj hrvatski, udžbenik za 6. razred osnovne škole</i> , Zagreb: Znanje.	TD
Težak, S. i Kanažet, L. (1999) <i>Moj hrvatski 5, udžbenik za 5. razred osnovne škole</i> , Zagreb: Školska knjiga.	TK 5
Težak, S. i Klinžić, Z. (1998) <i>Hrvatski jezik 7, udžbenik</i> , Zagreb: Školska knjiga.	TK 7
Težak, S., Klinžić, Z. i Bacan, M. (2004) <i>Moj hrvatski 8, udžbenik</i> , Zagreb: Školska knjiga.	TKB
Težak, S. i sur. (2005) <i>Hrvatski jezik 6, udžbenik za šesti razred osnovne škole</i> , Zagreb: Školska knjiga.	T 6

III. Srednjoškolski udžbenici

Udžbenik	Kratica
Barbaroša-Šikić, M. i Cvikić, L. (2004) <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik</i> , Zagreb: Školska knjiga.	BŠC
Bičanić, A. i Lončarić, M. (2003) <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	BL
Čubrić, M. (2001) <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred četverogodišnjih strukovnih škola</i> , Zagreb: Školska knjiga.	Č
Dujmović-Markusi, D. (2003) <i>Fon-fon 1, udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	DM 1
Dujmović-Markusi, D. (2003) <i>Fon-fon 2, udžbenik hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	DM 2
Dujmović-Markusi, D. (2004) <i>Fon-fon 3, udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	DM 3
Dujmović-Markusi, D. (2004) <i>Fon-fon 3, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	DM 4
Hudeček, L., Mihaljević, M. i Pilić, J. (2001) <i>Hrvatski jezik IV, Udžbenik za IV. razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	HMP
Lončarić, M. i Bičanić, A. (2003) <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	LB
Silić, J. (2000) <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije</i> , Zagreb: Školska knjiga.	S 2
Pranjaković, I. (2001) <i>Hrvatski jezik 3, udžbenik za 3. razred gimnazije</i> , Zagreb: Školska knjiga.	P
Samardžija, M. (1998) <i>Hrvatski jezik 4, Udžbenik za IV. razred gimnazije</i> , Zagreb: Školska knjiga.	Sa
Silić, J. (2000) <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije</i> , Zagreb: Školska knjiga.	S 1
Vignjević, J. i Znika, M. (2003) <i>Hrvatski jezik III, Udžbenik za III. razred gimnazije</i> , Zagreb: Profil.	VZ

1. Fonologija

O problemima na fonološkoj razini pisano je i drugdje. Nedosljednosti u tumačenju glasovnih promjena nepostojano *a* i *e* obrađene su u članku Milice Mihaljević i Marijane Horvat (2007). Različite definicije naziva samoglasnici, vokali i otvornici u različitim udžbenicima prikazani su u radu o sinonimnim nizovima u temeljnom jezikoslovnom nazivlju (Hudeček, Mihaljević i Vidović 2006).

1.1. Jesu li sonanti i samoglasnici/vokali/otvornici zvučni, bezvučni ili neutralni?

U testovima za prvi razred srednje škole često se pojavljuje pitanje: *U sljedećoj rečenici (odlomku) zaokruži zvučne glasove.* Pitanje nije spor-

no, ali se u rješenjima obično navode samo zvučni šumnici, a ne i svi zvučni glasovi. Problem naravno potječe iz nepreciznih ili netočnih formulacija u udžbenicima. Zanimljivo je da su formulacije u osnovnoškolskim udžbenicima točne te da se jasno navodi da su i otvornici i poluotvornici zvučni.

Izvor	Objašnjenje
TKB: 32–33	Pri prolazu zračne struje glasnice djeluju na jedan od dvaju načina: tako da su napete pa trepere i tada nastaju zvučni glasovi ili da su opuštene te ne trepere i tada nastaju bezvučni glasovi. Zvučni zatvornici imaju svoje bezvučne parnjake. Bez parnjaka su <i>m, n, nj, l, lj, r, v</i> i <i>j</i> kod kojih glasnice trepere, ali zbog maloga zatvora u usnoj šupljini nemaju izrazita šuma kao ostali zatvornici. Zovu se zvonačnici ili sonanti.
LK 8: 30	Glasovi se razlikuju i po zvučnosti, tj. s obzirom na to titraju li napete glasnice pri oblikovanju glasa ili ne. Prema tome svojstvu glasove dijelimo na <i>zvučne</i> i <i>bezvučne</i> glasove. Zvučno svojstvo šumnika temelji se na položaju i djelovanju glasnica, a otvornici i poluotvornici su uvijek zvučni. S druge strane, kada glasnice miruju a glasište je otvoreno, nastaju bezvučni glasovi.

Problemi se pojavljuju u srednjoškolskim udžbenicima gdje se susreće tvrdnja o neutralnoj zvučnosti.

Izvor	Objašnjenje
BL: 17–18	Samoglasnici su također zvučni, ali oni ne sudjeluju u jednačenjima po zvučnosti sa suglasnicima, oni se i po tome razlikuju od većine suglasnika. Zvučnost im je neutralna. <i>n, m, l</i> nisu samoglasnici, nego suglasnici. Zvučni su. Oni kao ni samoglasnici ne sudjeluju u jednačenju po zvučnosti. Zvučnost im je neutralna kao i u samoglasnika. Zvučni su, ali im je zvučnost neutralna.
S 1: 8	Stoga <i>v</i> stavljamo u neutralne s gledišta zvučnosti <i>m, n, nj, l, lj, r, v</i> i <i>j</i> , koje zovemo zvonki. Oni mogu stajati i ispred zvučnih i ispred bezvučnih (...). Isto tako ispred njih mogu stajati i zvučni i bezvučni (...).

Takva je tvrdnja o neutralnoj zvučnosti neprecizna te bi trebalo jasno reći da su ti glasovi zvučni, a da su neutralni samo s obzirom na provođenje jednačenja po zvučnosti te da nemaju bezvučnoga parnjaka.

Koliko takve neprecizne formulacije mogu biti štetne i dovesti do pogrešaka, pokazuje rečenica iz udžbenika *Fon-fon 1* (DM 1) u kojemu je posve pogrešno shvaćen pojam neutralnosti te se iznosi netočna i nemoguća tvrdnja da *zvonačnici nisu ni zvučni ni bezvučni*. Ista se tvrdnja o

neutralnoj zvučnosti sonanata pojavljuje i u materijalima za Instruktivni seminar za maturante (autorice su Antonija Sikavica-Kršić i Dragica Dujmović-Markusi).

Izvor	Objašnjenje
DM 1: 27	Ima glasova koji su potpuno neutralni po zvučnosti — nisu ni zvučni ni bezzvučni. Takvi su glasovi zvonačnici (sonanti).

To bi značilo da nije točna ni jedna od tvrdnja navedenih u (2).

- (2) a) Pri izgovoru zvonačnika glasnice ne titraju.
b) Pri izgovoru zvonačnika glasnice titraju.

To je naravno logički nemoguće. Iz samoga se naziva tih glasova vidi da oni *jesu zvučni* bez obzira na to što ne utječu na jednačenje po zvučnosti i što nemaju bezzvučni parnjak. Pitanje je jesu li po tom udžbeniku i otvornici/vokali/samoglasnici neutralni s obzirom na zvučnost.

U *Velikom školskom leksikonu* (Šentija 2003: 903) nalazi se jednoznačna formulacija: “Sonant je glas koji nastaje približavanjem ili dodirivanjem govornih organa, pri čemu dolazi do sužavanja i djelomičnog zatvaranja prolaza zračnoj struji. Sonanti su, kao i samoglasnici, uvijek zvučni, pa se nazivaju i zvonačnici.”

1.2. Redoslijed glasovnih promjena

Često se u zadacima traži utvrđivanje redoslijeda glasovnih promjena. O tome u udžbeniku *Fon-fon 1* (DM 1, 56) piše: “U riječi *raščistiti* prvo je došlo do jednačenja suglasnika po zvučnosti, a onda do jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe, a u riječi *oče* prvo se izgubilo nepostojano *a*, onda je došlo do palatalizacije, a tek na kraju do ispadanja suglasnika. Evo još nekoliko primjera: *raščupan raz+čupan*, *ras+čupan* (jednačenje suglasnika po zvučnosti), *raš+čupan* (jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe), *beščutan bez+ćutan*, *bes+ćutan* (jednačenje suglasnika po zvučnosti), *beščutan* (jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe); *grožđe grozd+je*, *groz+đe* (jotacija), *grož+đe* (jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe); *lišće (list + je)*, *liš+će* (jotacija), *liš+će* (jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe); *raščetvoriti raz+četvoriti*, *ras+četvoriti* (jednačenje suglasnika po zvučnosti), *raš+četvoriti* (jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe), *lašca lažac+a*, *lašc+a* (nepostojano *a*), *lašc+a* (jednačenje suglasnika po zvučnosti)”.

Očito je da u primjerima kao *lažac* — *lašca* prvo dolazi do ispadanja nepostojanoga *a*, a zatim do jednačenja po zvučnosti te da u primjerima kao *grozd-je* — *grožđe* prvo dolazi do jotacije, a tek nakon toga do jednačenja po mjestu tvorbe. Kad bi poredak bio obrnut, ne bi bili ispunjeni uvjeti za provođenje tih glasovnih promjena.

Pitanje je međutim može li se govoriti o redosljedu glasovnih promjena u primjerima kao što su *raščupan*, *beščutan* ili *raščetvoriti*. Te su riječi nastale prefiksalsnom ili prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom. U sve tri riječi dodan je prefiks (*raz-* ili *bez-*).

Primijeni li se na te primjere prvo jednačenje po zvučnosti, dobiva se *raščupani*, *besčutan* i *raščetvoriti*. Primijeni li se nakon toga jednačenje po mjestu tvorbe, dobit će se *raščupan*, *beščutan* i *raščetvoriti*.

Primijeni li se s druge strane prvo jednačenje po mjestu tvorbe, dobit će se *ražčupan*, *bežčutan* i *ražčetvoriti*. Primijeni li se nakon toga jednačenje po zvučnosti, ponovno će se dobiti *raščupan*, *beščutan* i *raščetvoriti*.

Iako se može složiti s tim da je s psihološkoga stajališta prihvatljiviji prvi redosljed provođenja glasovnih promjena (jednačenje po zvučnosti pa zatim jednačenje po mjestu tvorbe), redosljed tih glasovnih promjena nije uređen na isti način na koji je npr. uređen redosljed ispadanja nepostojanoga *a* i jednačenja po zvučnosti, jotacije i jednačenja po mjestu tvorbe ili jednačenja i ispadanja jer se provođenjem tih glasovnih promjena drugim redosljedom ne bi mogao dobiti isti konačni rezultat. Osim toga, ne postoji nikakav povijesni razlog koji bi upućivao na redosljed tih promjena. Stoga u navedenim primjerima nema opravdanja za zahtijevanje točnoga navođenja redosljeda glasovnih promjena.

1.3. Jotacija i epenteza

Često se postavlja pitanje odnosa jotacije i epenteze. Jesu li to u suvremenome hrvatskom jeziku dvije neovisne promjene ili je riječ o jednoj promjeni koja u sebi obuhvaća dva koraka? Moguće dvojbe potječu naravno iz nejasnih ili proturječnih formulacija u udžbenicima i priručnicima. Stoga će se prikazati kako je jotacija i/ili epenteza objašnjena u odobrenim osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima te u temeljnim jezikoslovnim priručnicima.

U osnovnoškolskim se udžbenicima epenteza kao glasovna promjena navodi samo u udžbeniku LK 8. U ostalim se udžbenicima spominje pojam epentetskoga ili umetnutnoga *l*, ali samo u sklopu definicije jotacije.

Budući da je riječ o glasu, pravilnije je govoriti epentetski *l* i nepostojani *a* (umjesto epentetsko *l* i nepostojano *a*), kao što to čine npr. autori *Hrvatske gramatike* (Barić i sur. 1997), ali to je tema za posebnu raspravu.

Udžbenik	Definicija jotacije i/ili epenteze
LK 8: 121–122 185	Poglavlje <i>Glasovne promjene</i> : jotacija — stapanje nenepčanika sa <i>j</i> iza sebe u nepčanik; umetnuto <i>l</i> (epenteza) — umetanje glasa <i>l</i> pri jotaciji uz glasove <i>b, p, m, v</i> . Jezikoslovni pojmovnik: epenteza — glasovna promjena, umetnuto <i>l</i> uz jotaciju glasova <i>b, m, p, v</i> (<i>blj, mlj, plj, vlj</i>).
TKB: 41–42	Stapanje nenepčanika (nepalatala) s glasom <i>j</i> zove se jotacija prema grčkom nazivu jota za slovo <i>j</i> . Ako osnova riječi završava na <i>b, m, p</i> i <i>v</i> , ispred glasa <i>j</i> umećemo suglasnik <i>l</i> — umetnuto (epentetsko) <i>l</i> koje se s glasom <i>j</i> stapa u <i>lj</i> .
TD: 10	U I jednine nekih imenica provodi se jotacija (<i>glad</i> — <i>gladju</i> — <i>gladju</i> ...). Jotacija riječi sa završnim <i>b, p, m, v</i> uzrokuje umetnuto <i>l</i> (<i>zob</i> — <i>zoblju, krv</i> — <i>krvlju</i>).

Jotacija obuhvaća i slučaj kad se *b, m, p, v* (neki priručnici navode i *f*) nalaze ispred *j* u svim srednjoškolskim udžbenicima osim udžbenika DM 2. U tome se udžbeniku govori i o jotaciji i o epentezi, ali bez jasna navođenja odnosa među njima.

Udžbenik	Definicija jotacije i/ili epenteze
DM 2: 70	epenteza — kada se usneni suglasnici <i>b, p, m</i> i <i>v</i> nađu ispred glasa <i>j</i> , umeće se <i>l</i> epentetsko <i>l</i> / umetnuto <i>l</i> jotacija — stapanje nepalatala s glasom <i>j</i> u nov palatalni suglasnik
S 2: 8	jotacija — kada se npr. fonemi <i>t</i> i <i>d</i> s fonemom <i>j</i> stapaju u foneme <i>ć</i> i <i>đ</i>
BL: 61	jotacija — zamjenjivanje nepalatalnoga suglasnika palatalnim suglasnikom Jotacijom se smatraju i alternacije koje nastaju kada se između usnenih suglasnika <i>b, m, p, v</i> i glasa <i>j</i> umeće suglasnik <i>l</i> (epentetsko <i>l</i>) koji s glasom <i>j</i> čini novi suglasnik <i>lj</i> : <i>grublji, grmlje, gluplji, zdravlje</i> .
BŠC: 50	— glasovna promjena u kojoj se nenepčanici stapaju s <i>j</i> u nepčanik/palatal; jotacijom nazivamo i pojavu kada se između <i>p, b, m, v</i> i glasa <i>j</i> umeće <i>l</i> koji se onda stapa s <i>j</i> u <i>lj</i>

Ni jedan od analiziranih priručnika ne navodi epentezu kao jednu od glasovnih promjena.

Priručnik	Definicija/objašnjenje
HG: 85	— zamjenjivanje nepalatalnog suglasnika palatalnim suglasnikom, a suglasnikâ /p, b, m, v, f/ suglasničkim skupovima /pl̩, bl̩, ml̩, vl̩, fl̩/, i to u I jd., prezentu, pridjevu trpnom, komparativu i ispred pojedinih sufikasa — njome se smatra i pojava kad se između usnenih suglasnika <i>b, p, m, v</i> i glasa <i>j</i> umeće suglasnik <i>l</i> , koji se onda s glasom <i>j</i> stapa u <i>lj</i>
HJS: 123	Nepalatalni suglasnici <i>k, g, h, c, t, d, s, z, l, n</i> zamjenjuju se palatalnim suglasnicima <i>č, ž, š, ć, đ, lj, nj</i> ; a <i>p, b, m, v, f</i> zamjenjuju se skupovima <i>plj, blj, mlj, vlj, flj</i> .
TB: 57	Stapanje nenepčanika s glasom <i>j</i> u nepčanik zove se jotacija. Jotacijom se smatra i nešto drukčija pojava, kad se između usnenih suglasnika <i>b, p, m, v</i> i glasa <i>j</i> umeće suglasnik <i>l</i> koji se onda s glasom <i>j</i> stapa u <i>lj</i> : <i>groblje, zobljem...</i> Ovako umetnuto <i>l</i> zove se i epentetsko <i>l</i> .

U skladu s navedenom analizom dovoljno je govoriti o jotaciji kao glasovnoj promjeni, a epenteza je samo dio jotacije. Podatak je o epentezi zalihostan jer se epentetski *l* uvijek umeće u slučaju kad se *b, m, p, v, f* nađu ispred *j*.

2. Morfologija

2.1. *Se* uz nepravi povratni glagol — akuzativ povratne zamjenice ili čestica?

Pri rješavanju zadataka u kojima je traženo podcrtavanje sklonjivih riječi i sastavljači testova i učenici različito su se odnosili prema *se* uz nepravi povratni glagol (tipa *smijati se*). Neki su to smatrali promjenjivom riječju, akuzativom povratne zamjenice, pa su je podcrtavali, dok je drugi nisu podcrtavali, smatrajući je česticom. Pregled odabrane literature navodi na zaključak da razlike u pristupu opet mogu potjecati iz proturječnosti u udžbenicima i temeljnim školskim priručnicima. Većina gramatika slaže se da se glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu zovu povratni glagoli.

U Raguževoj *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* (1997: 163) nalazi se: “Posebnu skupinu čine povratni glagoli (sa zamjenicom *se*), među kojima ima *pravih povratnih* (prijelaznih sa zamjenicom *se*, koja se daje zamijeniti punim oblikom *sebe*: *brijati se, prati se, čuvati se* itd.), *nepravih povratnih* (kad sadržaj glagola ne zahvaća subjekt: *čuditi se, smijati se, brinuti se, veseliti se*) i *uzajamno-povratnih* (kad sadržaj glagola prelazi sa subjekta na subjekt... *tuku se, guraju se...*)”

U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i sur. 1997: 231) povratni se glagoli također dijele na prave, neprave i uzajamno povratne. Kaže se da su povratni ili refleksivni glagoli oni koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se*.

U gramatici Težaka i Babića (2004: 141) nema razdiobe povratnih glagola. Na primjerima *osloboditi se* i *počešljati se* pokazuje se “da je vršitelj radnje i predmet radnje istovjetan, to jest da vršitelj radnju vrši na sebi... Predmet radnje tu je izrečen akuzativom povratne zamjenice. Glagoli koji imaju uza se povratnu zamjenicu zovu se povratni glagoli.” Podatak da *se* može biti čestica (TB: 165) nalazi se u poglavlju o česticama, ne i kod obradbe povratnih glagola: “Zanaglasnički oblik zamjenice *sebe* u akuzativu, *se*, može se smatrati zamjenicom kad se može zamijeniti sa naglašenim oblikom *sebe*, ali je čestica kad dolazi u nepravim povratnim glagolima (*smijati se*) te u tvorbi pasiva i u neosobnim rečenicama.” A nepravi povratni glagoli spominju se u poglavlju o česticama! U poglavlju o pasivu (TB: 314–315) također se spominje čestica *se*.

U udžbeniku za 2. razred četverogodišnjih strukovnih škola (Č: 28) za neprave povratne glagole kaže se: “Ti se glagoli ne mogu upotrebljavati bez povratnih zamjenica. Tada *se* i nije zamjenica, ne zamjenjuje imenicu, nego je zapravo čestica kojom se oblikuje značenje glagola.” Dakle, s jedne strane povratni se glagoli definiraju kao oni glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se*, a s druge strane kaže se da uz neprave povratne glagole (koji su dio povratnih glagola!) dolazi čestica *se*. Ako se nepravi povratni glagoli *ne mogu upotrebljavati bez povratnih zamjenica*, onda *se* jest zamjenica. Iako je jasno što se željelo reći, formulacija je neprecizna i proturječna.

U sljedećim priručnicima i udžbenicima uz nepravi povratni glagol *se* je povratna zamjenica. *Hrvatski jezični savjetnik* (1999: 154) ovako definira neprave povratne glagole: “... nepravi povratni glagoli: imaju povratni oblik bez povratnoga značenja, tj. povratna zamjenica *se* jest dio leksičkog značenja glagola (*buditi se*, *čuditi se*, *smijati se*).” Odmah u nastavku slijedi: “O izricanju pasiva glagolima s česticom *se* govori se u poglavlju o pasivu (*v. pasiv*).” Međutim, u poglavlju o pasivu ne spominje se **čestica *se***, nego povratna zamjenica *se* (HJS: 259).

Uz neprave povratne glagole *se* je povratna zamjenica i u udžbeniku *Fon-fon 2* (DM 2: 86). U udžbeniku za 2. razred gimnazije (LB: 89) stoji: “Posebnu vrstu glagola s obzirom na objekt čine glagoli s povratnom zamjenicom *se*. Nazivaju se povratni glagoli.” Povratni su glagoli podijeljeni u tri temeljna tipa (pravi, nepravi, uzajamno povratni glagoli).

Ni u jednome se osnovnoškolskom udžbeniku *se* uz neprave povratne glagole ne ubraja u čestice, niti je u popisu čestica (pri obradbi čestica).

— U poglavlju *Povratna i povratno-posvojna zamjenica* nalazimo: “Riječ *sebe* je dodatak glagolu i zamjenjuje uvijek onu zamjenicu koja se odnosi na subjekt. Zamjenice *sebe*, *sebi*, *sobom* zovu se povratne zamjenice, jer radnju s neke okolnosti ili predmeta vraćaju na subjekt.” (TK 5: 43).

— “Povratni su oni glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se*. Definiraju se pravi, nepravi i uzajamno povratni glagoli.” (TD: 51–52).

— Poglavlje *Glagoli po objektu*: “Glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu zovu se povratni glagoli.” Povratni glagoli dijele se na prave, neprave i uzajamno povratne. Na kraju poglavlja u sažetku piše: “Povratni glagoli prepoznaju se po povratnoj zamjenici *se*, a radnju vraćaju subjektu.” (TB 6: 59–60).

— Povratni glagoli — posebna skupina neprijelaznih glagola kojima je neprijelaznost označena povratnom zamjenicom *se*. (LK 8: 130).

Rječnici hrvatskoga jezika (Anićev, Šonjin, *Enciklopedijski*) pod natuknicom *sebe* spominju enklitični oblik *se*, ali se ne navodi da *se* može biti i čestica. U *Malom staroslavensko-hrvatskom rječniku* (Damjanović i sur. 2002: 265) natuknica *se* sadrži gramatičku odrednicu *zamjenica* i *čestica*.

Je li *se* uz neprave povratne glagole zamjenica ili čestica? Sama sastavnica *povratni* (u sintagmi *nepravi povratni glagoli*) upućuje na odgovor povratna zamjenica. I povijesno gledano *se* je zamjenica. U Hammovoj *Staroslavenskoj gramatici* (1970: 134) kaže se: “Upotreba genitivnoga *mene*, *tebe*, *sebe*, *nasъ*, *vasъ* za akuzativ bila je u prvo vrijeme u staroslavenskom još vrlo rijetka.” Akuzativni oblik *se* dolazi od *se* koji je po postanku stariji od oblika *sebe*. *Se* je iskonski akuzativni oblik koji je tek od 11. stoljeća počeo bivati enklitičnim. Znači da akuzativno *se* postaje nenaglašeni oblik, a funkciju naglašenog oblika preuzima *sebe*.

Ako je *se* uz neprave povratne glagole izgubio svoje gramatičko i semantičko obilježje akuzativa povratne zamjenice, tj. ako je došlo do počestičenja, nepromjenjiv je, ali se tada ni povratni glagoli ne mogu jednoznačno definirati kao glagoli uz koje dolazi povratna zamjenica *se*.

Dubravka Sesar (1992: 253–256) čestice definira na modalnoj razini “kao modalno distinktivna jezična sredstva koja na razini iskaza (odnosno rečenice) signaliziraju određen tip odnosa između kazivača, sadržaja iskaza i realnosti”. Razlikuje “prave” i “neprave” čestice: “Drugoj bi vrsti pripadale ‘neprave’ partikule koje se i formalno i funkcionalno mogu definirati u okviru drugih morfoloških kategorija, kako sinsemantičkih (kakvi su veznici), tako i autosemantičkih (prilozi, zamjenice, glagoli, a raščlanimo li frazeološke partikule — i imenice i brojevi)” O problematici čestica pisala je i drugdje (Sesar 2005: 59–66).

Razlikovanje čestice *se* od povratne zamjenice *se* uz glagole i objašnjenje njihovih uloga daje nova *Gramatika hrvatskoga jezika* autora Josipa Silića i Ive Pranjkovića (2005: 40–41). U njoj se kaže: “Uz glagole se može naći *se* u ulozi čestice i u ulozi zamjenice. Njome se u ulozi čestice tvore povratni glagoli. U takvoj je ulozi *se* sastavni dio i morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola. Takvi su glagoli: *bojati se*, *smijati se*, *nadati se*, *kajati se*, *čuditi se* itd. Među njima nema paralelnih oblika bez *se* — poput *buditi se*: *buditi* (nekoga)... Takvi su glagoli (s česticom *se*) i glagoli tipa *natjecati se*... koje karakterizira uzajamnost (povratnoga)

značenja... Uz treću skupinu glagola s česticom *se* pojavljuju se paralelni glagoli bez čestice *se*. Takvi su glagoli tipa *micati se...* (Paralelni su im glagoli: *micati...*)... Među njima ima i glagola koji znače isto i s česticom *se* i bez čestice *se*, npr. *šetati se* i *šetati*. Četvrtu skupinu glagola čine glagoli u kojima *se* nije čestica, nego zamjenica (u kojima oblik *se* stoji nasuprot obliku *sebe*). Takvi su glagoli tipa *kupati se* (*brijati se*, *odijevati se*, *oblačiti se*, *svlačiti se*, *obuvati se* itd.). U njih zamjenica *se* ima ulogu njihova objekta, što znači da joj je uloga isključivo sintaktička”.

Tu se pojavljuje problem terminološke neujednačenosti u odnosu na ostale priručnike i udžbenike. Naime, iz navedenoga objašnjenja proizlazi da su povratni glagoli oni glagoli koji uza se imaju česticu *se*. Što znači da glagoli koji pripadaju spomenutoj četvrtoj skupini glagola (koju čine glagoli u kojima *se* nije čestica, nego zamjenica, tj. u kojima oblik *se* stoji nasuprot obliku *sebe*) nisu povratni glagoli. Dakle, ne postoji tradicionalna podjela povratnih glagola na *prave*, *neprave* i *uzajamno povratne*, nego se povratnim glagolima definiraju oni glagoli koji uza se imaju česticu *se*. Iz navedenoga proizlazi da su glagoli koji pripadaju četvrtoj skupini zapravo prijelazni glagoli, iako se to eksplicitno nigdje ne kaže.

Moguće je braniti obje tvrdnje pa bi se stručnjaci trebali dogovoriti kojoj vrsti riječi pripada *se* uz nepravne povratne glagole (moguće je i treće objašnjenje po kojemu je *se* jednostavno dio takvoga glagola). U ovome trenutku, dok se stanje u udžbenicima i priručnicima ne uskladi, na natjecanjima treba priznavati i odgovor da je *se* uz nepravne povratne glagole čestica (i onda nema padež) i da je zamjenica u akuzativu.

2.2. Koji su složeni glagolski oblici?

Pitanje u kojemu se traži zaokruživanje složenih glagolskih oblika djeluje posve nesporno, ali su i s njim povezani problemi. U navođenju složenih glagolskih obliki svi se udžbenici slažu osim udžbenika *Fon-fon 2* (DM2: 107) koji pod velikim naslovom *Pisanje složenih glagolskih oblika* govori o pisanju negacije, pa se može posve pogrješno zaključiti da je negacija složeni glagolski oblik.

2.3. Ima li glagolski pridjev trpni padež kad je dio predikata?

U ponuđenim rješenjima zadataka u kojima se traži podcrtavanje sklonjivih riječi i određivanje njihova padeža čest je problem neslaganje u tome treba li podcrtati trpne pridjeve i odrediti im padež ako su oni dio predikata, odnosno kad se nalaze u pasivnim konstrukcijama, npr. *Pas je pušten s lanca*.

U testovima se pokazao spornim i pasivni oblik tvoren od nenaglašenoga oblika nesvršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva trpnoga jer se u nekim priručnicima (npr. HG, R) određuje kao pasiv prezenta, a u drugima (npr. TB) kao pasiv perfekta.

U razgovoru sa sastavljačima testova koji smatraju da trpni pridjev u takvim slučajevima ne treba podcrtati dobivalo se objašnjenje da je došlo do neutralizacije, odnosno da trpni pridjev kao dio predikata nije promjenjiv pa ga ne treba podcrtavati. Međutim, trpni su pridjevi jedini pravi participi koji su sačuvali pridjevno značenje i pridjevnu sklonidbu. Upotrebljavaju se kao pravi pridjevi (što znači da imaju određeni i neodređeni vid, da se sklanjaju, obilježavajući rod i broj) i u tvorbi pasiva. Tada imaju oblike za sva tri roda i oba broja kao u (3).

- (3) Kolač je *pečen*. / Torta je *pečena*. / Pecivo je *pečeno*.
Kolači su *pečeni*. / Torte su *pečene*. / Peciva su *pečena*.

Za glagolske pridjeve trpne u gramatici SP (str. 198) kaže se da mogu prijeći u službu pravih pridjeva i da tada gube glagolska svojstva, tj. “gube značenje radnje, a dobivaju značenje svojstva, pa se od drugih pridjeva razlikuju samo podrijetlom” te da sudjeluju u tvorbi pasivnih glagolskih oblika. U toj se gramatici za glagolske pridjeve kaže da su u pravome smislu hibridni oblici jer od pridjeva imaju ponajprije mociju (tj. mogućnost da se mijenjaju po rodu, da imaju sva tri roda), a od glagola zadržavaju glagolski vid i (ne)prijelaznost.

U udžbeniku za šesti razred (T 6: 67) kaže se da glagolski pridjevi trpni nastaju od glagola i izriču radnju koju subjekt trpi. U istom se udžbeniku (T 6: 69) kao u (4) upućuje na razlike.

- (4) *Razlikuj:*
Lišće je *otpalo* s grana. (uz glagol) GLAGOLSKI PRIDJEV
Na tlu leži *otpalo* lišće s grana. (uz imenicu) PRIDJEV
Zrele šljive su *ubrane*. (uz glagol) GLAGOLSKI PRIDJEV
Od *ubranih* šljiva baka Anica (uz imenicu) PRIDJEV
će praviti pekmez.

“Glagolski pridjevi *otpalo*, *ubrane* dio su imenskoga predikata i vezani su uz pomoćne glagole *je*, *su*. U drugoj rečenici pridjev *otpalo* vezan je uz imenicu *lišće* i odgovara na pitanje *kakvo lišće*. Slično je i s pridjevom *ubranih*. Vezan je uz imenicu *šljiva* i odgovara na pitanje *kakvih šljiva*. Glagolski pridjevi mogu postati obični opisni pridjevi kada se nađu uz imenicu, pa ih tada i određujemo kao opisne pridjeve, a ne kao glagolske pridjeve.”

Prethodne su upute za razlikovanje neprecizne, a ima i netočnih navoda. Treba upozoriti na pogrješku: predikat *je otpalo* iz rečenice *Lišće je otpalo s grana* nikako nije imenski predikat. Uostalom, u istom se udžbeniku (T 6:

31) glagolski predikat oprimjerava rečenicama *Dječak Luka pao je s bicikla* i *Vozač je dotrčao do dječaka*, uz objašnjenje da je predikat koji se izriče glagolom (*pao je, je dotrčao*) glagolski predikat. Tu se miješaju kategorija oblika i kategorija vrste riječi. Pridjev postoji kao vrsta riječi, a glagolski pridjev nije vrsta riječi. Kako će učenik na temelju danoga objašnjenja iz udžbenika znati kojoj vrsti riječi pripada glagolski pridjev? Osim toga, ako se izrijekom kaže da je glagolski pridjev dio imenskoga predikata, onda je takvo razlikovanje nepotrebno i zbunjujuće jer u imenskome predikatu mora biti imenska riječ. Učenicima je trebalo samo jasno i precizno objasniti uporabu glagolskih pridjeva.

Treba li, dakle, glagolskomu pridjevu trpnom u svojstvu predikata, ako se nađe u tekstu na kojemu je zadana provjera znanja padeža, odrediti padež ili ne treba? Treba jer će se padež odrediti i u primjerima tipa *Zoran je dječak*, *Cvijet je crven*, dakle ako se uz glagol *biti* nalazi imenica ili (pravi) pridjev.

2.4. *Koji, što* kao vezna sredstva

U zadatcima u kojima se traži podcrtavanje sklonjivih riječi i određivanje padeža pojavljuje se i problem *koji, što* kao veznih sredstava u zavisnosloženim rečenicama, “Ne zna se *koji* su pravi. Ni djeca nisu *što* su nekad bila.”

Prva je rečenica primjer zavisnoupitne subjektne rečenice, a druga je primjer predikatne rečenice. U zavisnoupitnim subjektivnim rečenicama kao vezna sredstva dolaze upitne zamjenice i upitni zamjениčki prilozi, dok su u službi veznika predikatnih rečenica najčešće odnosne zamjenice (P: 51, 50).

Uzrok njihovu nepodcrtavanju vjerojatno je u poistovjećivanju veznih sredstava (ili vezničkih riječi) s veznicima koji su nepromjenjive riječi. Ako je u ulozi veznoga sredstva u zavisnosloženim rečenicama upitna ili odnosna zamjenica, ona mora biti podcrtana i mora joj biti određen padež kad se nalazi u tekstu u kojemu se propituje znanje padeža. Pritom treba naglasiti složenost problema jer je npr. u navedenoj rečenici *Ni djeca nisu što su nekad bila* vezno sredstvo odnosna zamjenica *što*, a u zavisnosloženoj uzročnoj rečenici *Bilo im je drago što smo došli* vezno je sredstvo veznik *što* (za drugu rečenicu *usp.* P: 61).

U udžbeniku za treći razred gimnazije (P: 69) na primjerima dviju odnosnih rečenica objašnjava se razlika između veznika *što* kao u (5) i odnosne zamjenice *što* u ulozi veznoga sredstva kao u (6).

(5) *Poslao im je novac što su ga tražili.*

(6) *Poslao im je novac, što je vrlo pohvalno.*

Da je u prvoj rečenici *što* veznik, vidi se po tome jer tu *što* nije promjenjivo, ne može se sklanjati.

Zamjenica *što* može se sklanjati ako to zahtijeva glagol (*usp.* P: 69), kao npr. u (7).

(7) *Poslao im je novac, čemu se nisu nadali.*

Osim toga, vezničko se *što* uvijek može zamijeniti odnosnom zamjenicom *koji* kao u (8), a zamjениčko *što* nije nikada zamjenjivo zamjenicom *koji*.

(8) *Poslao im je novac koji su tražili.*

Slično objašnjenje nalazimo i u SP (str. 354–355): “Od zamjenice *što* treba jasno razlikovati odnosni veznik *što*, uz koji u službi atributnih rečenica dolaze nenaglašeni oblici ličnih zamjenica i koji je uvijek zamjenjiv zamjenicom *koji*.” Pokazuje se da uz veznik *što* dolaze nenaglašeni oblici ličnih zamjenica, i to oblici kao u (9).

(9) besprijedložni

- i.* genitiv — Pjesma *što* si *je* se sjetio još se pjeva.
- ii.* dativ — Primila je pošiljku *što joj* se nadala.
- iii.* akuzativ — Pitanje *što ste ga* postavili nije jasno.

Veznik *što* i nenaglašeni oblici ličnih zamjenica u svim su takvim primjerima zamjenjivi zamjenicom *koji* (SP: 354–355), kao u (10).

- (10) *i.* Pjesma *koje* si se sjetio još se pjeva.
ii. Primila je pošiljku *kojoj* se nadala.
iii. Pitanje *koje* ste postavili nije jasno.

Veznik *što* dolazi i u uzročnim rečenicama (P: 61), kao npr. u (11).

(11) *Bilo mi je drago što smo došli.*

Anićev rječnik i *Hrvatski enciklopedijski rječnik* za natuknicu *što* imaju gramatičku odrednicu zamjenica, prilog i veznik (između ostaloga uzročni u značenju *jer*). *Hrvatska gramatika* kao vezna sredstva uzročnih rečenica navodi uzročne veznike *jer*, *što*, *kad(a)*, *kako* i veznički izraz *budući da* (HG: 495). Kod zavisnih uzročnih rečenica s veznikom *što* nalazi se (HG: 496–497): “Zavisne su rečenice u tim primjerima uzročne ako se shvate tako da kazuju uzrok sreći, mani, ponosu, nesreći. Tada im se veznik *što* bez promjene značenja može zamijeniti veznikom *jer*. No navedeni su primjeri sintaktički dvoznačni. Mogu se shvatiti i tako da zavisne rečenice u njima samo pobliže određuju sadržaj imenskih riječi uz koje se uvrštavaju. Tada bi to bile odnosne rečenice..., uvrštene u glavnu drugom preoblikom.”

U testovima za natjecanje svakako treba izbjegavati takve dvoznačne ili na bilo koji drugi način problematične primjere.

Dakle, na temelju rečenoga možemo zaključiti da u zadatcima u kojima se traži određivanje padeža sklonjivim riječima treba postupiti kao u (12).

- (12)
1. Zamjenici *koji* u ulozi veznoga sredstva treba odrediti padež.
 2. Ako je u ulozi veznoga sredstva zamjenica *što*, također joj treba odrediti padež.
 3. Padež ne treba odrediti ako je u ulozi veznoga sredstva veznik *što*:
 - a) *što* je veznik u uzročnim rečenicama
 - b) *što* je veznik u atributnim rečenicama u kojima je u drugoj (zavisnoj) surečenici (uvedenoj veznikom *što*) enklitika, tj. nenaglašeni oblik osobnih zamjenica: To je žena *što* sam *je* upoznao.
 - c) u atributnim rečenicama vezničko *što* može se zamijeniti s *koji* (pri toj zamjeni gubi se enklitički oblik osobne zamjenice):
To je žena *što* sam *je* upoznao — To je žena *koju* sam upoznao.

U (12.3.b) se nalaze tzv. resumptivne osobne zamjenice koje se pojavljuju jedino uz nesklonjivi veznik i to zato što on sam ne pokazuje padeže (Kordić 1995: 127). Da je u 3.b *što* veznik, vidi se po tome jer je nesklonjiv, a enklitika *je* veže padež. Osim toga, *što* se nalazi i uz kategoriju živoga, a ne samo uz kategoriju neživoga, pa i to upućuje na to da je tu *što* veznik. Atributne rečenice u kojima je *što* veznik uvijek su restriktivne, pa ispred *što* ne može doći zarez.

3. Sintaksa

3.1. Načinske i poredbene rečenice

U osnovnoj se školi priložne zavisnosložene rečenice dijele na: mjesne, vremenske, načinske, uzročne, namjerne, pogodbene, posljedične i dopusne (LK 7: 93). U srednjoj se školi priložne rečenice dijele na: mjesne, vremenske, načinske, *poredbene*, uzročne, posljedične, namjerne, pogodbene, dopusne (P: 56–66). Pranjković doduše o poredbenim rečenicama kaže: “One se katkad izdvajaju u posebnu skupinu priložnih rečenica, katkad se promatraju zajedno s načinskima, i tad se obično govori o načinsko-poredbenim rečenicama, a katkad se o njima uopće ne govori, nego se govori samo o načinskima. Glavni je razlog tome u činjenici da u svakoj načinskoj rečenici ima i poredbenosti, a u svakoj poredbi i načina. Ipak je opravdano poredbene rečenice izdvajati u posebnu skupinu, jer imaju različito ustrojstvo od načinskih, a djelomice i različit sastav veznika.” U udžbeniku za VII. razred (LK 7: 79) primjeri su načinskih rečenica kao u (13).

- (13) *Oči mu se blago smiješile kao što se smiješi more za vedrog dana.
Govorio je kako je najbolje znao. Slušala ga je kao da je opčinjena.*

Svakoga dana, kao da prvi put otkriva snagu pjesničke riječi, čitala je Kranjčevićeve stihove. Potpuno im se predavala i uranjala u njih, kao što to samo mladost može. Ponašaju se kao da su postali mekši.

HG ne spominje poredbene rečenice. Gramatika TB (270–271) izjednačuje načinske ili poredbene rečenice — podnaslov *Načinske ili poredbene rečenice*: “U načinskim rečenicama zavisna surečenica dopunjuje glavnu surečenicu kao oznaka načina i odgovara na pitanje *kako?*... Obično se među načinske rečenice svrstavaju i *poredbene rečenice*, u kojima se sadržaji dviju surečenica uspoređuju...”.

Veliki školski leksikon razlikuje načinske (14.i) i poredbene (14.ii) rečenice.

- (14) *i. Ne čini kako je obećala.*
ii. Kako je bivao umorniji, tako je sve više osjećao bol.

U udžbeniku *Fon-fon 3* (DM 3) priložne se rečenice dijele na: mjesne, vremenske, načinske, uzročne, namjerne, posljedne, dopusne, pogodbene. U tom udžbeniku dalje stoji: “U nekim načinskim rečenicama mogu se uspoređivati sadržaji dviju rečenica. Stoga kažemo da su one izrazito dvodijelne: *Što se više trudim, oni me manje razumiju.*” A u dodatku *Za +5* piše: “U nekim gramatikama ove ćete rečenice susresti kao posebnu vrstu pod imenom poredbene rečenice” (DM 3: 81).

Udžbenik autorica VZ (82) navodi poredbene rečenice kao posebnu vrstu. Uz primjere koji imaju izrazitu dvodijelnu strukturu kao u (15) navode se i primjeri kao u (16).

- (15) *Kako se sve više smanjivala udaljenost prema neprijatelju, tako je sve više rasla nervoza.*
- (16) *Smrt se opaža kao što se opaža i rođenje.*
Ona se smiješila kao što se zvijezda smiješi čovjeku sred noći.

Poredbene se rečenice mogu smatrati vrstom načinskih rečenica te svakom učeniku koji umjesto poredbena rečenica napiše načinska treba priznati odgovor. S druge strane, pogriješno je izjednačavati poredbene i načinske rečenice. Naime, za svaku se poredbenu rečenicu može reći da je ujedno i načinska, ali se nipošto ne može smatrati da je svaka načinska rečenica poredbena: npr. rečenice *Rade kao što im je naređeno, Napišite ovako kako je na ploči* sigurno nisu poredbene, nego samo načinske.

4. Leksikologija

U udžbenicima se nalaze dvije proturječne tvrdnje: *Leksem je nužno punoznačna riječ* (Sa: 4) i *leksem je riječ (punoznačna ili nepunoznačna)* (HMP: 3). U udžbeniku *Fon-fon 4* (DM 4) nalaze se formulacije kao u (17).

- (17) *i.* Leksem — naziv za pojam koji označava sva značenja i sve oblike jedne riječi (str. 8)
- ii.* Leksem je takav oblik riječi koji predstavlja skup svih svojih značenja i gramatičkih oblika (npr. *riječ* — sva značenja i svi oblici padeža, jednine i množine) (str. 9)
- iii.* Leksem je jedinica leksičkoga sastava koja predstavlja sve oblike i sva značenja neke riječi (str. 5)

Iako u udžbeniku *Fon-fon* postoje čak tri definicije naziva *leksem*, ni u jednoj nije jasno izrečeno odnosi li se on i na punoznačne i na nepunoznačne riječi ili samo na punoznačne riječi (jedini je primjer punoznačnica *riječ*). Ipak može se pretpostaviti da se u tome udžbeniku naziv leksem odnosi na sve riječi (dakle i na nepunoznačne jer nigdje nije navedena nikakva ograda). Takvo stanje može samo zbuniti i profesore i učenike.

Pogledaju li se definicije leksema u svjetskoj literaturi, naići će se na veoma različite definicije koje ovise o teoriji unutar koje je leksem definiran. Tako npr. u nekim modernim teorijama (*Lexeme-Morpheme Base Morphology* te u '*lexeme-base*' *morphological theory*) leksem obuhvaća samo imenske ili glagolske ili pridjevne korijene.

Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika navodi dva značenja riječi leksem:

1. riječ kao strukturalna činjenica nekog jezika (kuće+vlasnik → kućevlasnik),
2. dio riječi koji nosi njezino osnovno značenje; najmanja leksička jezična jedinica (*stan* u riječima *stanar*, *stanovati*, *stanovnik*, *stanovnici*); leksički morfem.

Traskov *Temeljni lingvistički pojmovnik* (2005) pod natuknicom *riječ* navodi da se riječ može definirati na četiri različita načina: ortografska riječ, fonološka riječ, leksički element ili leksem, gramatički oblik riječi. Leksički element ili leksem određen je kao rječnička riječ, element koji bi u rječniku mogao imati samostalnu natuknicu.

Nabrajanjem različitih izvora moglo bi se nastaviti taj niz nabiranja različitih značenja riječi leksem u različitim lingvističkim teorijama. Stoga za školsku praksu treba krenuti od svrhovitosti te pogledati zašto se uvodi pojam leksema. Naziv leksem uveden je kao zamjena za nejasan naziv *riječ* (nažalost, time su nejasnoće samo uvećane). Leksem je riječ uzeta u ukupnosti svojih oblika i značenja. Leksem PAS¹ obuhvaća oblike *pas*, *psa*, *psu*, *psom*, *psi...*, a svi ti oblici pripadaju istomu leksemu. Ako su nepunoznačne (nepromjenjive) riječi isto riječi, onda su i one leksemi. Osim toga, podjela je na punoznačne i nepunoznačne riječi nejasna i nesvrhovita. Zašto bi riječi *on* (zamjenica) ili *vrlo* (prilog) bile punoznačnije od npr. riječi *ispod* ili *iznad* (prijedlozi)? U navedenom je primjeru baš suprotno. Stoga

¹Leksem se piše velikim slovima.

leksem ne obuhvaća samo promjenjive riječi pa ga se može upotrijebiti i kad se govori o nepromjenjivim riječima, npr. leksem NA ima samo oblik *na*, leksem IZNAD ima samo oblik *iznad*. Kad to tako ne bi bilo, onda *na* i *iznad* ne bi bile riječi i ne bi se nalazile u rječniku. Ako se to tako jasno postavi, onda se može odgovoriti i na često sporno pitanje jesu li složeni glagolski oblici jedan leksem, dva leksema ili tri leksema. Dakle, *radio sam*, *pjevat ću*, *bio sam spavao* oblici su leksema RADITI, PJEVATI, SPAVATI.

5. Zaključak

U radu su navedeni mnogi problemi u lingvističkoj teoriji i metodičkoj praksi. Problemi koje se ovdje navodi uglavnom nisu nimalo jednostavni (osim očitih pogrješaka kao što je tvrdnja da sonanti nisu ni zvučni ni bezvučni i da je negacija + glagol složeni glagolski oblik) i struka o njima nema uvijek jedinstveno mišljenje. Unatoč tomu podatci namijenjeni učenicima u svim odobrenim udžbenicima i preporučenim priručnicima morali bi biti jedinstveni, usuglašeni, jasno i precizno definirani i objašnjeni. Drugim riječima, u udžbenicima i preporučenim priručnicima ne bi trebalo biti ono o čemu struka nema jedinstven stav te se u njima ne bi smjeli zrcaliti autorovi osobni stavovi. Bilo bi dobro da analizirani problemi potaknu raspravu te dovedu do jednoznačnijih i ujednačenijih rješenja u školskoj praksi i školskim udžbenicima. Tako bi se povećala razina jezične kulture, smanjili problemi na natjecanjima iz hrvatskoga jezika i povećalo zadovoljstvo učenika i profesora koji sudjeluju na tim natjecanjima.

7. Literatura

- Anić, V. (1998) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Babić, S., Finka, B. i Moguš, M. (1996) *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, S., Ham, S. i Moguš, M. (2005) *Hrvatski školski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Damjanović, S. i sur. (2002) *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Florschütz, J. (1943) *Hrvatska slovnica*, Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- Hamm, J. (1970) *Staroslavenska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Hudeček, L., Mihaljević, M. i Vidović, D. (2006) Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju, *Filologija* 45 (u tisku).
- Kordić, S. (1995) *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Matasović, R. i Jojić, Lj. (ur.) (2002) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi Liber.

- Mihaljević, M. i Horvat, M. (2007) Glasovne promjene: nepostojano *a* i *e* (problematizacija naziva, definicija i međudnosa glasovnih promjena), *Rasprave IHJJ* 33 (u tisku).
- Sesar, D. (1992) O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu, *Suvremena lingvistika* 34: 251–261.
- Sesar, D. (2005) Čestice, *Zagrebačka slavistička škola: zbornik radova 2004*, Zagreb, 59–66.
- Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, sv. I., Zagreb: Matica hrvatska.
- Šentija, J. (ur.) (2003) *Veliki školski leksikon*, Zagreb: Školska knjiga i Naklada Leksikon.
- Šonje, J. (gl. ur.) (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža” i Školska knjiga.
- Trask, R. L. (2005) *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga. <http://www.facstaff.bucknell.edu/rbeard/> 12. prosinca 2005.

The Analysis of Elementary School and High-school Croatian Language Textbooks and Manuals

The authors analyze some metalinguistical problems occurring in basic linguistics manuals and textbooks. These problems occur on all language levels: phonological, morphological, syntactical and lexicological. In the paper these problems are illustrated by examples from textbooks and manuals including solutions and suggestions offered by the authors themselves.

Ključne riječi: utvrđivanje padeža, glasovne promjene, čestica, zamjenica, leksem
Key words: determination of case, sound alternations, particle, pronoun, lexeme